

BEZPEČNOSTNÝ SYSTÉM V EURÓPE V 19. STOROČÍ. OD METTERNICHA K BISMARCKOVI

JARMILA BOBOKOVÁ

BOBOKOVÁ, J.: The security system in Europe in the 19th century. From Metternich to Bismarck. *Vojenská história*, 1, 12, 2008, pp. 38–46, Bratislava.

The author draws up the situation in accordance with the Congress of Vienna that applied the principles of the post-Napoleon structure of Europe. She assumes that in comparison with liberalism the conservative approaches were prevailing. There was an intention to keep the principle of power balance so that no country was able to gain hegemony. The relationship of power balance and the common approach of legitimacy in the post-Vienna period was expressed by two documents: the Saint Alliance and the Alliance of Four. The international relationships counted mainly with fact that there was the Austrian monarchy and Prussia, laying in-between Russia and GB, which were meant to balance the relationships between the West Powers (including France) and Russia. The Four Powers founded a new security policy on the constant contact.

Military history. Europe. 19th century.

Posledná koalícia európskych štátov proti Napoleonovi nebola len nástrojom na porážku Francúzska, ale i predpokladom nového usporiadania vzťahov v Európe.

Roku 1815 prijal Viedenský kongres¹ princípy ponapoleonského usporiadania Európy. Stali sa nimi legitimita bývalých vládnuúcich dynastií, územné vyrovnanie a upevnenie mocenskej solidarity proti revolúcii a nacionalizmu, idea rovnováhy síl a udržanie *status quo*. Vzťah medzi mocenskou rovnováhou a spoločným chápaním legitimity v poviedenskom období vyjadрили dva dokumenty: Svätá aliancia z 26. septembra 1815 a Aliancia štyroch z 20. novembra 1815. Obidva boli podpísané v Paríži.²

Proklamáciu o Svätej aliancii navrhol ruský cár Alexander I., ktorý veril v silu monarchií i v to, že kresťanské morálne princípy a silný zmysel jednotlivca pre povinnosť môžu byť stĺpmi politiky panovníkov. Opojený pocitom víťazstva nad Napoleonom, okúzlený náboženstvom a konzervatívnymi hodnotami, navrhol reformu medzinárodného systému, založenú na téze, že „kurz predtým prijatý mocnosťami v ich vzájomných vzťahoch je potreb-

1 Bližšie pozri: NICOLSON, H.: *The Congress of Vienna. A study in allied unity 1812 – 1822*. New York : The Viking Press 1946, GRIEWANK, K.: *Der Wiener Kongress und die europäische Restauration 1814/15*. Leipzig, Koehler&Amelang 1954, TARABA, L.: *Viedeňský kongres*. Salony. Kuloáry. Budoáry. Praha : Baset 2002; SKŘIVAN, A.: *Evropská politika 1648 – 1914*. Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml. 1999, s. 165-171.

2 KISSINGER, H.: *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínske zdi*. Praha : Prostor 1996, s. 78-79, SKŘIVAN, ref. 1, s. 170-171.

né zmeniť a nahradit poriadkom vecí založených na vznešených pravdách večného priateľstva nášho Spasiteľa“. Alexander veril, že jeho poslaním je založiť Svätú ríšu na zemi s pomocou Svätej aliancie panovníkov z Božej milosti. Hoci listinu Svätej aliancie postupne podpísali hlavy všetkých európskych štátov, s výnimkou pápeža, osmanského sultána, panovníka švédsko-nórskej únie a britského kráľa, išlo o dokument svojráznej povahy. Nepredstavoval totiž oficiálnu dohodu medzi štátmi, z ktorej by vyplývali nejaké konkrétne záväzky.³

Rakúskeho kancelára K. L. Metternicha, ktorý od roku 1815 významne ovplyvňoval politiku Európy (preto sa toto obdobie často nazýva érou Metternichovou) text tohto manifestu prekvapil. Taký výbuch mysticizmu v osvietenskom veku neočakával. Predovšetkým mu prekážalo zmiešanie náboženstva s politikou, preto cárov návrh prepracoval. Náboženský imperatív chápal ako záväzok signatárov, že v Európe udržia vnútropolitický *status quo*. Všeobecný, teda v každom jednotlivom prípade použiteľný sľub „*prispenia, pomoci a podpory*“ umožňoval intervencie – všade tam, kde bol ohrozený celoeurópsky systém. Prvýkrát v moderných dejinách sa tak európske mocnosti zjednotili na spoločnom poslaní.⁴

Podstata nového systému medzinárodných vzťahov však spočívala v tom, že medzi silným Ruskom a silnou Veľkou Britániou ležali v strednej Európe dva štáty – Rakúska monarchia a Prusko, ktoré mali vyrovnávať vzťahy medzi západnými mocnosťami (vrátane Francúzska) a Ruskom. Za dôležitejšie ako vyhlásenie lojality považoval Metternich reálne politické zabezpečenie stability. Preto mal záujem, aby bol vzdušný zámok Svätej aliancie pevne zakotvený riadnou zmluvou medzi Alianciou štyroch⁵ – štvsospolkom Rakúska, Ruska, Pruska a Veľkej Británie. Tieto mocnosti utvorili roku 1813 v Tepliciach protifrancúzsku koalíciu, roku 1814 sa spojili v Chaumonte, aby konečne zúčtovali s Napoleonom a usporiadali záležitosti po jeho páde roku 1815 vo Viedni. Úlohou aliancie bolo zabrániť novej vojne, ktorá by vzišla z Francúzska, vojnám medzi všetkými štátmi a akejkoľvek revolúcii v Európe. Na rozdiel od Svätej aliancie bol v Aliancii štyroch záväzok prispenia, podobne ako záväzok vzájomných konzultácií, právne zakotvený.⁶ Štyri veľmoci tak založili novú „politiku bezpečnosti“ na stálom kontakte. K týmto mocnostiam pribudlo roku 1818 po rozhodnutí kongresu veľmocí v Aachene aj Francúzsko.⁷

Metternich, reprezentant krajiny s dlhou historickou tradíciou, stotožňoval mier s legitímnym panovaním. Pilierom jeho stratégie bola konzervatívna jednota. Očakával, že aj keby korunované hlavy starodávnych dynastií nezachovali mier, udržia aspoň základnú štruktúru medzinárodných vzťahov. Legitimita sa tak stala spojivom, ktoré držalo medzinárodný poriadok pohromade. Metternich ďalej veril, že len silná stredná Európa je predpokladom udržania európskej stability. Rakúska monarchia mala brzdiť francúzske ambície v západnej

3 Dokument obsahoval len morálne záväzky, formulácie bez skutočných garancií a bratskú spoluprácu signatárskych panovníkov. Práve na základe nejasných formulácií mohol byť podnetom na to, aby jeho signatári dohľadali na vnútorné záležitosti štátov, prípadne do nich zasahovali. Vojenská intervencia bola možná, ale nebola jasne formulovaná.

4 HERRE, F.: *Metternich*. Praha : Themis 1996, s. 211-215.

5 Aliancia nebola založená na abstraktných princípoch, ale na záväzných podmienkach. Boli to zmluvy, ktoré podpísali štyri štáty medzi sebou.

6 V článku 6 sa mocnosti dohodli na pravidelných stretnutiach panovníkov alebo ich ministrov, aby sa poradili o spoločných záujmoch a preskúmali opatrenia, ktoré sa v každom z daných období budú považovať za najblahodarnejšie pre pokoj a prosperitu štátov a pre udržanie mieru v Európe. “ Je to jeden z najdôležitejších článkov, pretože vytvoril budúci systém kongresov, ktorý diplomacia predtým nepoznala. Vznikol koncert veľmocí, ktorý mal ulahčiť a zlepšiť vzťahy medzi štátmi tým, že sa mierovou cestou poradia o riešení problémov a nájdu kompromis. Pozri: NOVOTNÝ, R.: *Reštaurované Francúzsko v systéme medzinárodných vzťahov 1814/1815 – 1823*. Diplomová práca. Bratislava : Katedra všeobecných dejín FiFUK, 2004, s. 36.

7 HERRE, ref. 4, s. 217-218.

Európe a Taliansku, chrániť *status quo* v Nemecku a brániť ruskému prenikaniu na Balkán. Metternich bol odhodlaný vyvarovať sa skúšok sily, pokiaľ to bolo vôbec možné.⁸

Podarilo sa mu presvedčiť dvoch najbližších spojencov, Prusko a Rusko, z ktorých každý znamenal pre rakúske impérium geopolitické nebezpečenstvo, že ideologické ohrozenie, ktoré predstavovala revolúcia, je väčšie, než to, čo im ponúka ich strategická príležitosť. Keby sa bolo Prusko pokúsilo využiť nemecký nacionalizmus, mohlo ohroziť rakúsku prevahu v Nemecku o celú generáciu skôr. Ak by boli cári Alexander I. a Mikuláš I. uvažovali len z hľadiska ruských geopolitických možností, boli by využili postupný rozpad Osmanskej ríše oveľa rozhodnejšie v neprospech Rakúska. Urobili tak až neskôr ich nástupcovia. Rusko i Prusko sa zriekli svojich výhod, pretože by to znamenalo ohrozenie stabilizačného princípu *status quo*.⁹ Tak mohla vďaka Metternichovmu systému prežiť anachronická habsburská monarchia o ďalších sto rokov.¹⁰

Práve s odvolaním sa na ideologickú solidaritu Svätej aliance si mohol byť Metternich spravídla istý podporou Petrohradu a Berlína pri organizovaní intervencií proti liberálnym a nacionálnym hnutiam – či už išlo o vyslanie rakúskych jednotiek do Neapola v roku 1821, alebo o súhlas s francúzskou vojenskou intervenciou v Španielsku, či spracovanie reakčných karlovarských uznesení, ktoré sa týkali Nemeckého spolku. Podobne ťažili vzťahy habsburskej ríše zo spoločného záujmu týchto štátov na potlačení poľského nacionalizmu.¹¹ Metternichove pokusy o ich rozdrvenie pripravovali ríšu o sympatie starého spojenca – Veľkej Británie. Čím väčší sa aliancia približovala systému kolektívnej bezpečnosti a európskej vláde, tým väčší Veľká Británia pociťovala nutnosť sa od nej distancovať.¹² A čím viac sa Veľká Británia distancovala, tým viac bolo Rakúsko závislé od Ruska, a preto tým silnejšie bránilo konzervatívne hodnoty.¹³

Metternichov odchod zo scény roku 1848 sa stal začiatkom konca obdobia, v ktorom Rakúsko využívalo jednotu konzervatívnych záujmov na udržiavanie viedenského usporiadania. Európsky koncert stroskotal na balkánskej otázke. Roku 1853 vypukla krymská vojna, v ktorej sa veľmoci prvýkrát od napoleonských čias dostali do vojnového konfliktu. Paradoxne ju vyvolalo Francúzsko, a nie krajiny, ktoré mali na Balkáne dôležité záujmy: Rusko, Veľká Británia či Rakúsko. Požiadavky týkajúce sa ochrany kresťanov v Osmanskej ríši boli len zámienkou na ich politické a strategické zámery. Mikuláš I. chcel uskutočniť starý ruský sen a získať Konštantinopol i Bospor s Dardanelami, Napoleon III. zasa vycítil príležitosť oslabením Ruska skončiť s izoláciou Francúzska. Veľká Británia hľadala možnosť, ako by raz navždy zastavila ruský postup k Bosporu a Dardanelám.

Rakúsko obetovalo priateľstvo voči Rusku, nástupcovia Metternicha nepokračovali v odkaze konzervatívnej jednoty. Hneď ako sa totiž Rakúsko oslobodilo z pút spoločných hodnôt, dalo Rusku voľné ruky na politiku založenú len na geopolitických výhodach. Odtiaľ

8 KISSINGER, ref. 2, s. 83-87.

9 Rakúsko tvorilo vďaka svojej stredoeurópskej polohe veľmi dôležitú časť systému rovnováhy.

10 Rakúsko nescelo byť oslabené, pretože nepokojné a expanzívne Rusko by ešte viac preniklo do strednej Európy a na Balkán. Rakúsko a Prusko boli jeho prekážkou, preto mala Veľká Británia záujem o to, aby tieto dve mocnosti zostali silné. Pozri: KISSINGER, ref. 2, s. 85; KENNEDY, P.: *Vzestup a pád veľmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500 – 2000*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny 1996, s. 206.

11 KENNEDY, ref. 10, s. 207.

12 Kongresová diplomacia bola v súlade s cieľmi Veľkej Británie len v jednom prípade – v otázke Grécka.

13 KISSINGER, ref. 2, s. 87-88

bolo jasné, že sa Rusko stretne s Rakúskou monarchiou v otázke Balkánu a že časom ju bude chcieť aj ohroziť.¹⁴

Krymská vojna nepodkopala len diplomaciu európskej súčinnosti, ale tiež zapríčinila, že obidve „okrajové“ mocnosti mali oveľa menší záujem angažovať sa v strednej Európe. Rusku trvalo niekoľko rokov, kým sa spamätalo z pokorujúcej porážky. Veľká Británia sa radšej venovala imperiálnym a domácim problémom. Bola natoľko silná, že sa mohla zaoberať bez spojencov, pričom mala výhodu zemepisnej izolácie a odolnosti voči vnútorným otrasom na kontinente. Mohla si vyberať spory, do ktorých by zasiahla, pretože jej jediným európskym záujmom bola rovnováha. „Skvelá izolácia“ však Veľkej Británii nezabránila – v prípade zvláštnych okolností – vstúpiť do dočasných zoskupení s inými krajinami.¹⁵

Zrútenie Metternichovho systému po krymskej vojne viedlo v krátkom slede k viacerým konfliktom: k vojne Piemontu a Francúzska proti Rakúsku (1859), k vojne o Šlezvicko-Holštajnsko (1864), k prusko-rakúskej vojne (1866) a k prusko-francúzskej vojne (1870).

Výsledkom tohto vrenia bol vznik novej rovnováhy v Európe. Radikálne sa zmenila mocenská konštelácia. Zjednotené Nemecko sa definitívne zaradilo medzi európske mocnosti a dávalo najavo, že v budúcnosti má v úmysle hrať dôležitú úlohu v medzinárodných vzťahoch. Legitimita – princíp jednoty konzervatívnych vládcov, ktorá v Metternichovom období zmierňovala tvrdosť systému mocenskej rovnováhy – sa zmenila na prázdne heslo. Základom medzinárodnej politiky sa stala hrubá moc, štandardnou metódou diplomacie konfrontácia.

Nový európsky poriadok bol dielom francúzskeho cisára Napoleona III. a ríšskeho kancelára Otta von Bismarcka. Obaja považovali viedenský poriadok a systém vytvorený Metternichom za prekážku. Napoleon III. ho nenávidel preto, lebo bol zameraný na zadržiavanie Francúzska. Bismarckovi sa zasa prial, lebo robil z Pruska len mladšieho partnera Rakúska v Nemeckom spolku. Ak malo Prusko naplniť svoj osud – zjednotenie Nemecka, bolo nutné tento systém zničiť.

Obidvaja politici síce pociťovali spoločnú nechúť k starému poriadku, dospeli však k diametrálne odlišným výsledkom. Napoleon III. dosiahol opak toho, čo si predsavzal. Dostal európsku diplomaciu do zmätku, z ktorého Francúzsko dlhodobo nič nezískalo, iné štáty však áno. Umožnil zjednotenie Talianska a nechtiac napomohol zjednoteniu Nemecka. Tieto dve udalosti Francúzsko geopoliticky oslabili a zničili historický základ na jeho dominantný vplyv v strednej Európe. Napoleonova chaotická politika tento proces značne urýchlila a zároveň oslabila schopnosť Francúzska utvárať nový medzinárodný poriadok podľa svojich dlhodobých záujmov. Roku 1870, keď padla vláda Napoleona III., bolo izolovanejšie ako v Metternichových časoch.¹⁶

Bismarckov odkaz bol opačný. Len máloktorý štátnik dokázal tak zmeniť beh dejín ako on. Za niekoľko rokov vyriešil problém nemeckej jednoty, ktorým sa trápili tri generácie Nemcov, avšak nie cestou demokratického konštitucionalizmu, ale na základe prevahy pruskej moci. Nemecko, ktoré bolo vyhlásené 18. januára 1871 vo Versailles, vzniklo ako diplomatická dohoda nemeckých panovníkov, a nie ako výraz vôle ľudu. Jeho legitimita sa odvodzovala z moci Pruska, nie z princípu národného sebaurčenia.¹⁷

14 Tamže.

15 KENNEDY, ref. 10, s. 229.

16 Pozri: KŘIVSKÝ, P.: Francie medzi dvěma revolucemi 1848 – 1871. „Císařské posvícení“. In: *Společenské vědy ve škole*, 1989 – 90, roč. 46, č. 10, s. 277-281.

17 KISSINGER, ref. 10, s. 103-139.

Rok 1871 sa považuje za dôležitý medzník v modernej histórii Európy, pretože vznikom silného nemeckého štátu sa v nej podstatne zmenilo rozloženie síl. Vážne sa narušila mocenská rovnováha a celé desaťročie sa odohrávalo v znamení hľadania novej európskej stability. Fungovala síce pozmenená verzia „európskej pentarchie“, avšak rovnováha síl sa v porovnaní s mocenským usporiadaním po roku 1815 povážlivo posunula. Pruské Nemecko sa stalo mocným a vplyvným európskym štátom, zatiaľ čo Prusko bývalo vždy najslabšou veľmocou.

Objavila sa aj ďalšia nová mocnosť – Taliansko. To však pre ekonomickú zaostalosť nebolo vlastne nikdy prijaté do ligy silných, i keď v európskej diplomacii hralo omnoho dôležitejšiu úlohu, ako napríklad Španielsko alebo Švédsko.

Kvôli nárokom v Stredomorí a v severnej Afrike Taliansko čoraz väčšmi rozdúchavalo nepriateľstvo s Francúzskom a zastrášovalo ho. Tak sa ponúkalo Nemecku ako budúci užitočný spojenec. Navyše rozlaďovalo aj Rakúsko-Uhorsko svojou históriou oslobodzovacích vojen proti Viedni a vlastnými ambíciami na západnom Balkáne (prinajmenšom do roku 1882, keď Bismarck tieto rozpory preklenul Trojspolkom). To malo za následok, že dve hlavné „obete“ nemeckého vzostupu – Rakúsko-Uhorsko a Francúzsko – nemohli svoju energiu plne koncentrovať na Berlín, pretože mali za chrbtom nie síce príliš silné, zato nevyspytateľné a nepriateľsky naladené Taliansko. Táto skutočnosť posilňovala dôvody Rakúsko-Uhorska na zmier s Nemeckom, čo znamenalo, že sa čoraz väčšmi stávalo jeho kvázisatelitom, a nútila Francúzsko, aby bolo v konfliktoch s Berlínom vždy pripravené na kompromis.¹⁸

Len čo Nemecko dosiahlo hranice, ktoré Bismarck považoval za životne dôležité pre jeho bezpečnosť, začal rozvážnu a stabilizujúcu zahraničnú politiku. Dve desaťročia majstrovsky manévroval európskymi záväzkami a záujmami v prospech mieru v Európe. Viedol politiku, ktorá stavala na rovnakú úroveň záujmy Nemeckej ríše s nutnosťou zabrániť vojne medzi európskymi mocnosťami. Jej zásady vyjadril v Kissingenskom diktáte z roku 1877: „*Obraz, ktorý mám na mysli, nie je obrazom nejakého získavania území, ale celkovým obrazom politickej situácie, v ktorej nás všetky mocnosti okrem Francúzska potrebujú a svojimi vzťahmi sa podľa možnosti zdržiavajú od koalícií proti nám... musí sa však zachovať aj možnosť spoločného vychádzania s Francúzskom.*“ Navonok rešpektovateľná politika, ktorá v Nemeckej ríši po Bismarckovi už nemala obdobu. Faktom však je, že ani jemu sa pri najlepšej vôli a najväčšej politickej obratnosti nepodarilo vymaniť Nemecko z nebezpečných konfliktov.¹⁹

Revolúciu v európskej diplomacii spôsobil najmä fakt, že moc Nemecka každým desaťročím rástla. Stred Európy sa stal prvýkrát natoľko silný, že mohol vykonávať tlak na jej perifériu. Francúzsko už nebolo schopné Nemecko zadržiavať samo, na svoju obranu potrebovalo spojenca. Potenciálne sa ním mohol stať každý nepriateľ Nemecka. To obmedzilo pružnosť nemeckej diplomacie a viedlo k eskalácii každej krízy, ktorá sa Nemecka týkala. Rakúsko-Uhorsko malo možnosť po strate mocenského vplyvu v Taliansku a Nemecku expandovať jedine na Balkán, ktorý považovalo za prirodzenú arénu svojich geopolitických ambícií. Z takejto politiky však vyplýval konflikt s Ruskom. Nemecko sa o Balkán síce nezaujímalo, usilovalo sa však o zachovanie Rakúsko-Uhorska. Jeho zrútenie by totiž ohrozilo celú bismarckovskú politiku v Nemecku. Aj keď si Bismarck prial zachovať habsburský štát, ne-

18 KENNEDY, ref. 10, s. 235-236.

19 HAFFNER, S.: *Od Bismarcka k Hitlerovi (pohľad zpět)*. Olomouc : Votobia 1995, s. 40-42; KOVÁŘ, M.: *Koncepcie a praxe německé zahraniční politiky v období Bismarckova kancléřství*. In: *Společenské vědy ve škole*, 1989-90, roč. 46, č. 10, s. 281-285.

túžil provokovať Rusko. Práve rozpory medzi Petrohradom a Viedňou znamenali najväčšiu prekážku jeho spojeneckej politiky.

Nemecko potrebovalo alianciu aj s Petrohradom, aj s Viedňou. Hoci sa to javilo málo pravdepodobné, Bismarck dokázal založiť roku 1873 Spolok troch cisárov²⁰, a tým vytvoril aj konsenzus monarchistických a legitimistických štátov. Spolok, ktorý bol reminiscenciou starej dynastickej politiky, deklaroval jednotu troch konzervatívnych dvorov a podobal sa Metternichovej Svätej aliancii. Nebol pevným vojensko-politickým zväzkom.²¹ Dôraz kládol na monarchistickú solidaritu a na boj proti revolúcii. Napriek tomu, že Nemecko, Rusko a Rakúsko sa zaviazali spolupracovať pri potlačovaní podvratných tendencií, spoločná averzia proti politickým radikálom ich už nedokázala udržať pohromade. Hlavným dôvodom bolo presvedčenie, že v silách každého je potlačiť domáce otrasy bez vonkajšej pomoci.

Jednotu konzervatívnych monarchov oslabovalo aj zostrujúce sa súperenie medzi Ruskom a Rakúsko-Uhorskom o Balkán. Východná kríza odhalila konflikt, ktorý nakoniec priniesol Bismarckovmu poriadku skazu a uvrhol Európu do prvej svetovej vojny. Kríza sa začala v súvislosti s protitureckým povstaním v Bosne a Hercegovine (1875) a v Bulharsku (1876). Turecko odpovedalo s odpornou brutalitou a Rusko pohrozilo Turecku intervenciou.²²

V rusko-tureckej vojne v rokoch 1877 – 1878 Rusi Turkov z veľkej časti ich európskej pevniny vyhnali a dostali sa až k bránam Konštantínopola. To viedlo k európskej kríze. Rakúsko, ktoré si konkurovalo s Ruskom o turecké dedičstvo na Balkáne, ako aj Veľká Británia, ktorá nechcela Rusku v Stredomorí nič nechať, pohrozili, že výsledky vojny zvrátia. Európsky mier bol vážne ohrozený. Jediným prostriedkom, ako ho zachovať, bolo zvolanie kongresu, ktorý sa konal v lete 1878 v Berlíne.

Berlínsky kongres²³ znamenal vrchol zahraničnopolitického postavenia Nemeckej ríše, Bismarck na ňom vystupoval ako politická autorita, a ako sám zdôraznil, prevzal úlohu „čestného makléra“. Vedenia kongresu sa zhostil s rozvahou a prezieravosťou, ale aj tak nedokázal zabrániť tomu, aby sa zahraničnopolitické ťažkosti Nemecka neprehĺbili. Rola „čestného makléra“ mu dovoľovala konať len tak, aby boli všetky strany spokojné. Ruské požiadavky síce podporoval, ale iba potiaľ, aby nevypukla vojna medzi veľmocami.

To však nič nemení na skutočnosti, že kongres pripravil Rusko o časť ovocia jeho víťazstva a zabezpečil Rakúsko-Uhorsku, ktoré vôbec nebojovalo, nezaslúženú kompenzáciu – právo na obsadenie Bosny a Hercegoviny. Rusi boli hlboko sklamaní a veľmi rozčúlení, v ruskej tlači, diplomacii i na cárskom dvore sa v rokoch 1878 – 1879 prejavovali silné antinemecké nálady.²⁴ Bismarck roku 1879 podráždené odpovedal zväzkom medzi Nemeckom a Ra-

20 Pozri: TAYLOR, A.J.P.: *Bismarck*. Praha : Baronet 1998, s. 149, MOMMSEN, W.: *Bismarck*. Olomouc : Votobia 1995, s. 104-105, HLAVAČKA, M.: *Podivná aliance*. Praha : Mladá fronta 1887, s. 25-28.

21 Spolok troch cisárov bol prechodnou kombináciou, ktorá pomáhala stabilizovať medzinárodnú situáciu po prusko-francúzskej vojne a upevňovala aj pozíciu Nemecka. Spolok nemohol síce zabezpečiť trvalú izoláciu Francúzska, dokázal však zatiaľ znemožniť jeho zblíženie s Ruskom. Pozri: PEČENKA, M.: *Vybrané kapitoly z dejín medzinárodných vzťahů před I. světovou válkou*. In: *Společenské vědy ve škole*, 1989 – 1990, roč. 46, č. 6, s. 161.

22 MOMMSEN, ref. 20, s. 105-106, HLAVAČKA, ref. 20, s. 25-35, KOVÁŘ, ref. 19, 282.

23 Berlínsky kongres sa obmedzil na upokojenie Balkánu a jeho úloha len veľmi málo presahovala zaprotokolovanie súkromných dohôd, ktoré sa dosiahli medzi Ruskom a Veľkou Britániou a medzi Ruskom a Rakúsko-Uhorskom. Pozri: TAYLOR, ref. 20, s. 176-185, MOMMSEN, ref. 22, s. 106, KENNEDY, ref. 10, s. 237.

24 Cár Alexander II. Označil kongresové rokovania za dielo európskej protiruskej koalície pod vedením Bismarcka, ktorého cieľom bolo zabezpečiť výhody pre Rakúsko. KOVÁŘ, ref. 19, s. 282.

kúsko-Uhorskom.²⁵ Bol to významný medzník, keď nastalo úplné obrátenie politiky z roku 1866. Vtedy Bismarck vylúčil z Nemecka Rakúsko, pričom za ním stálo Rusko. Teraz sa Rakúsko stalo spojencom bismarckovského Nemecka proti Rusku. Dvojspolok bol jedným z prvých článkov systému aliancií, ktorý Bismarck v rastúcich ťažkostiach 80. rokov vybudoval. Prirodzeným dôsledkom nemecko-rakúskeho spojenectva bolo postupné vytváranie rusko-francúzskeho spojeneckého zväzku.²⁶

Postavenie obidvoch zväzkov bolo vždy trochu nerovné. Rusko nemalo priamy konflikt s Nemeckom a Francúzsko zasa s Rakúsko-Uhorskom. Tak v Rusku, ako aj vo Francúzsku, sa upevňovala tendencia postaviť sa proti rakúsko-nemeckému spojenectvu.²⁷

Bismarck dokázal po celé obdobie svojej vlády tieto tendencie s veľkým umením – v jej závere až s akrobaciou – oddaľovať. Roku 1881, napriek veľkému napätiu medzi Petrohradom a Berlínom a Petrohradom a Viedňou, sa mu podarilo túto trojicu spojiť do novej aliancie – obnovil Spolok troch cisárov.²⁸ Vďaka trochu strojeným argumentom ešte raz dokázal postaviť monarchistickú solidaritu proti liberálnodemokratickému Západu. Spolok troch cisárov však existoval len šesť rokov. Bol príliš umelý, nekorešpondoval s prirodzeným vývojom. To platí aj o Bismarckovej politike vytvárania aliancií v 80. rokoch, ktorá bola často zaťažená virtuóznym chcením, až ľahkovážnosťou.

Roku 1882 vytvoril Bismarck ďalší, nemenej neprirodzený zväzok, a to nemecko-rakúsko-talianky Trojspolok.²⁹ Aj v tomto prípade išlo o to, aby sa prostredníctvom Nemecka stali dvaja protivníci spojencami.³⁰ Bismarck Talianom a ich vojenským schopnostiam neprikladal zvláštny význam, Trojspolkom však sledoval, aby malo Rakúsko-Uhorsko v prípade konfliktu s Ruskom krytý chrbát. Trojspolok roku 1883 doplnila zmluva s Rumunskom a istý čas bolo aj Španielsko v úzkom styku s Nemeckou ríšou. Tá tak bola priamo či nepriamo spojená so všetkými mocnosťami kontinentu, okrem Francúzska.³¹

V polovici 80. rokov prepukli na Balkáne nové konflikty. Ukázalo sa, že úpravy Berlínskeho kongresu neznamenal trvalé riešenie. Bismarckovým hlavným cieľom aj teraz bolo vyhnúť sa európskej vojne a urovnať rozpory medzi Ruskom a Rakúsko-Uhorskom. Súčasne sa však zostrilo napätie medzi Nemeckom a Francúzskom.

Roku 1887 sa Bismarckovi podarilo dosiahnuť, že Veľká Británia, Rakúsko-Uhorsko a Taliansko uzavreli Stredomorskú dohodu.³² Ňou sa tieto krajiny dohodli zachovať status quo v oblasti Stredozemného mora. Na druhej strane sa čoraz jasnejšie ukazovalo, že rozpadávajúci sa Spolok troch cisárov sa nebude dať obnoviť, pretože napätie medzi Ruskom a Rakúsko-Uhorskom bolo príliš veľké. V tejto situácii uskutočnil Bismarck nekorektný krok. Za chrbtom svojho rakúskeho spojenca uzavrel roku 1887 s Ruskom tajnú, tzv. zaistovaciu

25 Bola to prvá formálna aliancia medzi dvomi veľmocami (od obdobia Veľkej francúzskej revolúcie), ktorá sa uzavrela v dobe mieru. Pozri: TAYLOR, ref. 20, s. 198.

26 Dvojspolkom vytvoril Bismarck spojenecký blok, ktorý bol jedným zo základných faktorov európskej politiky až do prvej svetovej vojny.

27 TAYLOR, ref. 20, s. 190-200, MOMMSEN, ref. 22, s.107-108.

28 TAYLOR, ref. 20, s. 218, KOVÁŘ, ref. 19, s. 283. Spolok troch cisárov sa obnovil v čase, keď cestu k nemecko-rakúskemu bloku začínal hľadať ďalší záujemca o spoluprácu na diplomatickom poli – Taliansko.

29 Pozri: HLAVAČKA, M. – PEČENKA, M.: *Trojspolek. Německá, rakousko-uherská a italská zahraniční politika před první světovou válkou*. Praha : Nakladatelství Libri 1999, s. 98-102.

30 Rakúsko-Uhorsko a Taliansko bolo kvôli Trentínu a Terstu (Taliano ich považovalo za neoslobodené talianske oblasti) – práve takí prirodzení protivníci ako Rakúsko-Uhorsko a Rusko kvôli tureckému následníctvu na Balkáne.

31 MOMMSEN, ref. 22, s. 108-109, TAYLOR, ref. 20, s. 220.

32 TAYLOR, ref. 20, s. 234.

zmluvu. V nej sa obidva štáty zaviazali, že v prípade vojny s treťou krajinou zostanú neutrálne, pokiaľ Nemecko nezaútočí na Francúzsko alebo Rusko na Rakúsko-Uhorsko. Nemecká strana uznala právo Ruska na Balkánsky polostrov, zvlášť na vplyv v novoutvorenom Bulharsku. Zrádzala tak nielen zmluvu s Rakúsko-Uhorskom z roku 1879, ale aj Bismarckovo „čestné makléřstvo“ z Berlínskeho kongresu.³³

Bismarckova diplomacia vytvorila viacero vzájomne prepojených aliancií, ktoré sa sčasti prekrývali a sčasti si konkurovali. Zabezpečili Rakúsko-Uhorsko pred ruským útokom, Rusko pred rakúskym avanturizmom, Nemecko pred obklúčením a vtiahli Veľkú Britániu do obrany proti ruskej expanzii v Stredomorí. Aby Bismarck obmedzil nebezpečenstvo, ktoré mohlo jeho zložitému systému hroziť zo strany Francúzska, snažil sa uspokojiť jeho ambície (s výnimkou Alsaska – Lotrinska). Povzbudzoval Francúzsko do koloniálnej expanzie nielen preto, aby odviezol jeho pozornosť od strednej Európy, ale predovšetkým preto, aby ho vtiahol do sporov s inými koloniálnymi mocnosťami, zvlášť s Veľkou Britániou.³⁴

V 80. rokoch 19. storočia ohlasoval celý rad udalostí – francúzske obsadenie Tuniska (1881), britská intervencia v Egypte (1882), „natahovačka“ viacerých štátov o subsaharskú Afriku (od 1884), obnovená hrozba anglo-ruskej vojny o Afganistan (1885) – príchod epochy „nového imperializmu“. Hoci v dlhodobejšej perspektíve tento obnovený výbuch kolonializmu podstatne zmenil postavenie mnohých veľmocí, v kratšom časovom horizonte zdôraznil nemecký diplomatický vplyv v Európe a podporil Bismarckovo úsilie o zachovanie status quo. Svojou akrobatickou a rozpornou aliančnou politikou sa snažil zabrániť vojne. Jeho príznačne komplikovaný systém zmlúv a protizmlúv síce nepriniesol trvalú stabilitu, ale aspoň zabezpečil mier prinajmenšom pre blízku budúcnosť.³⁵ Bismarck napriek vysokému štátnickému umeniu nedosiahol celkom to, čo dosiahnuť chcel. Sám vytvoril Nemeckej ríši pri jej vzniku obávaného protivníka (tzv. dedičného nepriateľa), v podobe Francúzska a politikou na Berlínskom kongrese pripravil pôdu pre spolok medzi Francúzskom a Ruskom. Zároveň sa pustil do upevňovania dôverných vzťahov s Rakúsko-Uhorskom, ktoré v sebe skrývalo konflikty a v protiklade k Bismarckovmu Nemecku nebolo spokojnou krajinou. Rakúsko-Uhorsko chcelo rovnako ako Rusko získať európske územie po Turkoch, čo naprogramovalo budúci konflikt medzi ním a Ruskom. Nemecko sa do tohto sporu roku 1878 zamotalo, a už sa z neho neuvolnilo. Roku 1914 poslúžil ako bezprostredný dôvod na rozpútanie prvej svetovej vojny. V jej pozadí však stál aj ďalší konflikt – medzi Nemeckom a Veľkou Britániou. Ten však už Bismarck nevyvolal, bol výsledkom pobismarckovskej éry a wilhelmovskej „svetovej politiky“.

33 Tajný dodatkový protokol prislúbil Rusku podporu v prípade, že by sa rozhodlo obhajovať svoje práva na prístup k Čiernemu moru. Tamže, s. 234, MOMMSEN, ref. 22, s. 111.

34 Systém vyžadoval od Bismarcka určitú nelojalitu voči partnerom, predovšetkým voči Rusku. Dôvodom tejto zložitej hry bola snaha udržať Nemecko v bezpečí. Bismarck vyhlasoval, že Nemecko je „saturovaným“ štátom, neveril, že by mohlo niečo získať vojnou s Francúzskom a vojny s Ruskom sa priamo bál. Odmietal akúkoľvek vojnu, do ktorej by sa zaplietlo aj Nemecko. Pozri: PEČENKA, ref. 21, s. 195.

35 KENNEDY, ref. 10, s. 238-239, HAFNER, ref. 19, s. 48, KOVÁŘ, ref. 19, s. 283-284.

J. BOBOKOVÁ: SICHERHEITSSYSTEM IN EUROPA IN DEM 19. JAHRHUNDERT VON
METTERNICH BIS BISMARCK

Der Wiener Kongress nahm die Prinzipien der neuen Ordnung in Europa an. Im Vergleich zu Liberalismus stellten diese konservative Stellungen dar. In Europa sollte der Grundsatz des Kraftgleichgewichtes angewendet werden, damit kein Staat Hegemonie gewinnt. Die Beziehung zwischen dem Kraftgleichgewicht und der gemeinsamen Auffassung der Legitimität in der Zeit nach dem Wiener Kongress erklären zwei Dokumente: die Heilige Allianz und die Allianz der Vier. Das Kernstück des neuen Systems der zwischenstaatlichen Beziehungen beruhte daran, dass zwischen Russland und Grossbritannien in Mitteleuropa die Österreichische Monarchie und Preussen lagen, die die Beziehungen zwischen den westlichen Mächten (einschliesslich Frankreich) und Russland ausgleichen sollten. Die vier Grossmächte gründeten eine neue „Sicherheitspolitik“ auf der Basis vom ständigen Kontakt. Im Jahre 1818 kam Frankreich hinzu. Nach Revolutionen 1848/49 scheiterte das europäische Konzept an der balkanischen Frage. Im Krim- Krieg geraten die Grossmächte zum ersten mal seit napoleonischen Zeiten im Kriegskonflikt. Durch Entstehung des starken deutschen Staates im Jahre 1871 änderte sich die Kraftverteilung in Europa. Das Machtgleichgewicht wurde verletzt. Das vereinigte Deutschland ordnete sich zwischen die europäischen Grossmächten ein. Sein Kanzler Otto von Bismarck führte eine stabilisierende auswärtige Politik. Zwei Jahrzehnte manövrierte er mit europäischen Verbindlichkeiten und Interessen zugunsten dem Frieden in Europa. Mit Hilfe des entwickelten Systems von Allianzen führte er eine Politik, die die Interessen des Deutschen Reiches und die Notwendigkeit einen eventuellen Krieg zwischen europäischen Mächten zu verhindern auf gleiche Stufe stellte.